

LITTERATUR

RUSSIFICERINGEN I BALTICUM

Av professor *BIRGER NERMAN*

Den ryska kommunistregimen har ju framgått som en reaktion mot det tsaristiska herraväldet. Men ändå är det märkligt, hur mycket de båda regimerna har gemensamt i medel och metoder. En klar — och skrämmande — bild därav får man, om man studerar ett förra året utkommet arbete av en lettisk exil i Sverige, arkivarien Mikael Bukss: *Die Russifizierung in den baltischen Ländern* (Das latgalische Forschungsinstitut Ser A: *Abhandlungen*, Latgalischer Verlag, Lettiska Hjälpkommittén, pris 20 kr.). Med rätta framhåller författaren, att den kommunistiska russificeringen av Balticum inte kan förstås utan att man känner tsartidens.

Arbetet skall följas av en andra del, där vissa i den nu publicerade delen blott helt kort eller icke alls behandlade problem kommer att tas upp.

Boken börjar med några erinringar om de baltiska områdenas historia.

När den baltiska ordensstaten 1561 föll sönder, tillföll först en del och snart därefter andra delar av det nuvarande Estland Sverige, och 1629 lade svenskarna under sig huvuddelen av det gamla Livland, d.v.s. södra delen av det nuvarande Estland och området norr om nedre Düna av det nuvarande Lettland (inklusive en bit söder om nedersta Düna); 1645 förvärvades även Ösel. Kurland, d.v.s. området väster och söder om Düna, blev 1561

ett hertigdöme under den polsk-litauiska statens protektion. Sydöstra Livland norr om Düna, det s.k. Lettgallen, införlivades direkt i denna dubbelstat. I Nystadsfreden 1721 miste ju Sverige sina ostbaltiska provinser till Ryssland. 1772 måste den polsk-litauiska unionen avstå Lettgallen till Ryssland, och huvudsakligen 1795 införlivades även Litauen med Ryssland, som då också lade beslag på Kurland.

I religiöst avseende bestod en väsentlig skillnad mellan de av Ryssland erövrade länderna. Befolkningen i Estland, Livland och Kurland, de s.k. Östersjöprovinserna, var i huvudsak protestantisk, medan den i Lettgallen och Litauen var helt övervägande katolsk.

Men även i politiskt avseende kom det att bli en betydande åtskillnad. Estland, Livland och Kurland kvarstod kulturellt under tyskt inflytande, och den politiska och ekonomiska makten låg alltfortfarande i händerna på den tyskbaltiska adeln. Denna lyckades bibehålla en vittgående autonomi under det ryska väldet; lagar och privilegier förblev bestående. Det var adelns lantdagar i de tre provinserna, som hade högsta bestämmanderätt i de flesta frågor, och blott få av dessa gick till den ryska regeringen, som visserligen under 1700-talet hade guvernörer i Estland och Livland, un-

der 1800-talet också i Kurland och då även en generalguvernör för alla tre provinserna. Tyskan förblev förvaltningens språk. Helt annorlunda i Lettgallen och Litauen, vilkas adel i stor utsträckning var poloniserad. Visserligen lovade Katarina II högtidligt att låta Lettgallen och Litauen förbli autonoma länder. Men löftet sveks, och de förvandlades snart till provinser i det ryska riket. Med tiden besattes, så vitt möjligt, alla administrativa platser, även de lägsta, med ryssar. Och hur i denna russificering religionen spelade in, framgår av, att tjänstemännen skulle vara ortodoxa.

År 1830 påbjöds, att i Litauen och Lettgallen blott ryska språket skulle användas i de högre skolorna. Rätten förryskades, och 1840 infördes ryskan i domstolarna. 1843 uppdelades Litauen i 3 guvernement, medan Lettgallen redan 1802 uppgått i ett ryskt; avsikten var, att begreppen Litauen och Lettgallen skulle bortfalla. 1852 påbjöds, att endast ryska skulle få talas i det offentliga livet. 1865 förbjöds helt de inhemska språken i skolorna, och det blev förbud för tryckning av litauiska och lettgalliska skrifter, vilka förbud bestod till 1904.

Under loppet av 1800-talet växte sig den ryska nationalismen allt starkare och utvecklades till panslavism. Slaverna, särskilt ryssarna, vore enligt denna världens ädlaste folk, fritt från det västerländska förfallet, deras religion den högsta, och deras "mystiska" mission vore att förena människorna och göra dem lyckliga. I praktiken betydde detta att förkväva alla icke ryska nationaliteter inom det "heliga" Ryssland och att lägga nya områden under detta. Det betydde också, att endast den ortodoxa kyrkan tolererades. Och det förutsatte en stark kejsarmakt. Slagordet blev: "en gud, en tsar, ett folk".

Alexander II:s (1855—1881) i bör-

jan i viss mån liberala regim bragte ingen ändring i den ryska nationalismen. Livegenskapens upphävande 1861 — i Estland, Livland och Kurland hade den avskaffats 1817—1819 — blev så halvt genomförd, att oroligheter utbröt på flera håll, bl.a. i Litauen och Lettgallen. Särskilt i Litauen blandade sig också frihetssträvanden däri. För att nedslå oron utnämndes till generalguvernör med diktatorisk myndighet över det "nordvästra området," vari både Litauen och Lettgallen ingick, 1863 den oerhört konservative, utpräglat slavofile (senare greve) Michail Muravjev. Under dennes 2-åriga regemente avrättades, fängslades och deporterades till Sibirien och annorstädes massvis med människor i Litauen och Lettgallen, icke minst ur de högre klasserna. Inplantering av ryska tjänstemän befordrades, medan litauiska och lettgalliska tvångsförflyttades till det inre av Ryssland. Kejsaren gick ehuru i början motvillig, i stort med på Muravjevs russificeringsprogram, dock godkände han först efter dennes avgång tryckförbudet av litauiska och lettgalliska skrifter och förbudet mot inhemska språk i skolorna. Muravjev måste med grämlse konstatera, att han inte lyckats genomföra förbuden. Några år efter hans avgång blev det också en temporär uppmjukning.

Så småningom började ryssarna även försöka sig på russificering av de mildare behandlade Östersjöprovinserna. Här hade, som nämnts, den tysk-baltiska adeln slagit vakt om sina autonoma rättigheter, och denna adel spelade en betydande roll hos de tsaristiska härskarna. Ett visst hänsynstagande till Preussen (senare Tyskland) hade också hindrat russificeringen. Redan under andra hälften av 1830-talet hade hemliga russificeringsplaner varit på tal, men då dessa röjdes, skrinlades de. Då 1841 hunger-

nöd utbröt i Livland, var det i Riga sedan 1836 etablerade ortodoxa biskopetet ivrigt verksamt för folkets övergång till den ortodoxa kyrkan och hade ej ringa framgång därmed, liksom även senare under 1840-talet, eftersom fördelar förespeglades konvertiterna. Muravjev, som då som minister hade med de baltiska områdena att göra, ordnade också under löften om fördelar utvandring från Östersjöprovinserna till det inre av Ryssland och inflyttning av ryssar. Från rysk sida sökte man också vinna ester och letter i angreppen på den baltiska adelns ställning och hade en viss framgång därmed. Russificeringsåtgärderna för Östersjöprovinserna dröjde emellertid, trots att Alexander II redan 1866 hade definitivt godkänt och senare pådrivit dem.

Det var under Alexander III (1881—1894), som russificeringen av Östersjöprovinserna på allvar begynte. Vid sitt trontillträde vägrade han att erkänna den baltiska adelns privilegier. På 1880-talet infördes rysk rättsordning; blott i underrätterna fick folkspråket t.v. användas, men då domarna nästan alla var ryssar, måste de anlita tolkar. Samma årtionde blev ryskan förvaltningspråk i städerna. Skolorna underställdes ryskt ministerium, och man började russificera dem. Emellertid gick genom adelns och prästerskapets motstånd skolreformen, särskilt ifråga om folkskolorna, endast delvis att genomföra; i en andra del av sitt arbete skall Bukss närmare behandla russificeringen genom skolpolitiken.

I bokens andra kapitel behandlar Bukss religionsförföljelserna under tsartiden. Dessa kom främst att gälla den katolska kyrkan, väl därför att den hade ett vida större medlemsantal och var starkare organiserad än den protestantiska, som huvudsakligen var begränsad till Östersjöprovin-

serna. Mot katolikerna sattes förföljelserna omedelbart in. Visserligen lovade Katarina II, att den katolska kyrkan skulle få bibehålla alla sina rättigheter. Men redan samma år, 1772, som införlivandet av Lettgallen skedde, lät hon nationalisera den katolska kyrkans jordegendomar där; de skulle blott t.v. få arrenderas. De andliga ordnarna behandlades av Katarina hårt. Så beslagtogs jesuitordens tillgångar, och hon påbörjade en likvidering av orden, vilken fullbordades under Alexander I (1801—1825). Nikolaus I (1825—1855) påbjöd upplösning av alla katolska kloster; de katolska kyrkorna stängdes, revs eller förvandlades till ortodoxa. Klostren fick andra uppgifter, bl. a. blev ett kloster straffanstalt för katolska andliga. Detta fortsatte under den "liberale" Alexander II; så skröt den ovannämnde generalguvernören Muravjev över att han 1864 upplöst över 30 kloster och låtit bygga en mängd ortodoxa kyrkor.

En bit in på 1800-talet började man också inskränka predikofriheten för det katolska prästerskapet. Det började 1832 med införande av förhandscensur från den kyrkliga ledningen av de av prästerna själva författade predikningarna — man ville övervältra ansvaret på ledningen — och under de följande årtiondena gjorde man ständigt nya svårigheter för predikverksamheten genom olika censurbestämmelser och på annat sätt. Även all religiös litteratur underkastades censur. Gudstjänsternas och predikningarnas antal inskränktes.

År 1848 utgavs befallningen, att kyrkoböckerna skulle föras på ryska, varvid familjenamnen förryskades. 1869 påbjöds ryskan i de delar av gudstjänsten, som hållits på inhemskt språk, något som dock, i varje fall i Lettgallen, i praktiken icke lyckades.

Medan, som nämnts, i Östersjöpro-

vinserna under 1840-talet en ej obetydlig övergång av protestanter till den ortodoxa kyrkan ägde rum, vilket också var fallet senare, vägrade katolikerna i Lettgallen och Litauen att byta religion. Man tog då till tvång och gick ofta till brutal kroppslig behandling; det berättas om sådana gräsligheter som att tredskande ända till huvudet grävdes ned i jorden och, om de ändå ej gav med sig, halshöggs. Det katolska prästerskapet straffades för att de t. ex. hindrat katolska skolbarn att besöka ortodoxa kyrkor, vilket var barnens plikt, eller för att ha rest kors. En hel del katolska ceremonier förbjöds. Ortodoxa kyrkor byggdes även där inga ortodoxa invånare fanns. Katolikerna fick giva sin tribut till byggande av ortodoxa kyrkor.

1840 förbjöds byggandet av nya katolska kyrkor och reparationer av gamla. 1864 förbjöds även resandet av kors utanför kyrkorummet och reparerandet av sådana eller att ersätta de gamla med nya. De katolska prästernas resemöjligheter inskränktes under årens lopp genom diverse förbud.

Det var också klart, att man skulle försvåra utbildningen av det katolska prästerskapet. 1832 upphörde den teologiska fakulteten i Vilna, då universitetet flyttades till Petersburg. 1844 stängdes det enda lettgalliska prästseminariet. För de tre litauiska planerades 1867 och genomfördes delvis en mängd restriktioner. Så skulle vartdera av dem ställas under en ortodox tjänsteman och undervisningen endast äga rum på ryska. Professorerna vid seminarierna och medlemmarna av domkapiteln kunde blott utnämnas efter tillstyrkan av vederbörande minister.

På uppmaning av påven Pius IX hade s. k. broderskapssammanslutningar mot alkoholmissbruket vid 1800-talets mitt organiserats av katolikerna i olika länder. Dessa sågs med

oblida ögon av tsarismen, då nykterheten undandrog staten inkomster. Man gick till sådana drastiska åtgärder som att generalguvernören i "nordvästliga området" Wladimir Nazimov på en kyrkväg ställde upp ett brännvinsfat och lät alla passerande gratis dricka, och på ett annat ställe själv skänkte i och drack; följande år förbjöd han nykterhetssammanslutningarna, vilkas medlemmar vore "fanatiska folkförtryckare". Först några år senare lyckades hans efterträdare Muravjev helt likvidera rörelsen. Denne förbjöd också välgörenhetsinrättningar och deporterade en del av dessas ledare till det inre Ryssland. Något senare upplöstes de s. k. broderskapssammanslutningar, som hade dels religiösa, dels humanitära uppgifter.

I Östersjöprovinserna fick protestantismen ostört fortleva ända fram till 1880-talet. Och man inskränkte sig här under detta och följande årtionde till att ställa bildandet av nya församlingar och byggandet av nya kyrkor eller utvidgning av de gamla under kontroll av de ortodoxa biskoparna, vilket medförde vissa begränsningar.

I det tredje kapitlet behandlar författaren kommunisttidens russifiering.

När bolsjevikerna 1917 kom till makten, proklamerade de självbestämmanderätt för alla folk inom det ryska riket. Men snart blev det andra signaler; särskilt från och med 1930-talet inträdde en stark åsiktsförändring i detta avseende. Splittringen i små folk och stater vore ett ont, det gällde att gå upp i en högre politisk enhet, och de nationella språken skulle ersättas av ett gemensamt, vilket naturligtvis var ryskan, "sanningens språk" och "vetenskapens högst utvecklade språk". Den gamla ryska nationalismen framträdde här som sovjetpatriotism.

Man utbildade nu en definition på begreppet nation, och däri ingick inte bara enhet i språk och territorium, utan också enhet i näringslivet och en gemensam väsensart. Med dessa fordringar kunde man förneka berättigandet av en hel del folk inom det ryska väldet. Man talade också om "nationella avvikelser", vilka vore uttryck för en "lokal" och "borgerlig nationalism". På dessa grunder likviderades en hel del folk och språk inom Sovjetunionen liksom man lade nya folkområden under sitt välde. Verksamma medel i att upplösa folk-enheter hade man också i folkomflyttningar och deporteringar.

Man fick nu så småningom också en ny syn på de tsaristiska erövringarna. Dessa betecknade en befrielse av de små folken och en höjning av dessas välstånd. Den tsaristiska imperialismen var en välgörare, medan den västerländska var en utsugare. De gamla tsargeneralerna blev nationalhjältar.

När ryssarna i juni 1940 ockuperade Balticum, inleddes en serie deporteringar, som fortsatte efter den andra ockupationen 1944—45 och resulterat i att över 1/2 million av en befolkning på ca 5 1/2 millioner förpassats till slavläger i Sibirien och norra Ryssland, där de till största delen gått under. På senare år har man övergått till att låta deporteringarna ske under täckmantel av nyodlingsarbete, och det är särskilt ungdom, som skickats till dessa vanligen omöjliga uppgifter. Sannolikt bortåt ett par hundratusen balter har på detta sätt deporterats, och även de har till stor del gått under. Å andra sidan har ryssar i så stor utsträckning inplanterats i Balticum, att de redan 1959 utgjorde i Lettland ca 31 %, i Estland ca 24 och i Litauen ca 10 %, siffror, som sedan dess stigit.

De baltiska länderna översvämmas med ryska böcker, tidskrifter och tid-

ningar. Alla på baltiska språk utgivna skrifter måste också ha en rysk titel.

De baltiska tjänstemännen måste i stor utsträckning använda ryskt språk. Detta användes på en hel del offentliga anslag och tillkännagivanden, och ryska bokstäver tränger mer och mer in. I radion dominerar ryska språket.

Målmedvetet har ryssarna sökt russificera skolväsendet i de baltiska länderna. Läroböckerna är huvudsakligen översättningar från ryskan, och allt inhemskt är uteslutet eller till sin betydelse förringat. Inhemska historia och geografi existerar inte som ämnen. Ryskan är obligatorisk i alla skolor. Man får som under tsartiden lära sig, att ryssarna är världens bästa folk och har världens bästa vetenskapsmän. De baltiska folken har, så påstår man, fått sin kultur från öster och har ända sedan forntiden haft vänskapliga förbindelser med ryssarna. I nästan alla fackskolor sker undervisningen helt på ryska. För att komma in i högre skolor fordras kunskaper i ryska. I stor utsträckning förvandlas de inhemska skolorna till sådana, där undervisningen sker både på landets språk och ryska. Språken förryskas med massor av ryska ord, och ortnamn och begrepp omdöps efter ryskt språk. De vetenskapliga skrifterna publiceras huvudsakligen på ryska. De inhemska författarföreningarna har fått starka ryska sektioner.

Denna russificering, liksom det förhållandet att de baltiska ländernas produktion i fråga om jordbruk och industri i så hög grad beslagtogs av ryssarna, har ju t. o. m. blivit för stark för många ledande baltiska kommunister, som ju dock velat tillgodose sina egna länders intressen. Sådana har därför i stor utsträckning avsatts för "nationella avvikelser", då de anklagats för att ha satt det lokala in-

tresset över "hela folkets", d. v. s. ryssarnas.

Hårdast har förryskningen gått fram över Lettgallen. Deporteringarna av lettgaller och inplantering av ryssar har varit mycket omfattande. Ryssar sätts in på alla ledande platser, och nästan uteslutande ryssar placeras som representanter för Lettgallen i Lettlands Högsta Sovjet. De lettgalliska tidningarna har likvidrats; lettgalliska skrifter kommer inte längre ut. I skolorna får lettgalliska icke användas.

Vad religionen beträffar, bekämpar ju kommunismen alla de olika kyrkorna. Men en russificering äger i viss mån rum även här, ty förföljelserna mot de protestantiska och katolska kyrkorna är betydligt hårdare än mot den ortodoxa. Och även här finner man paralleller till tsartidens förföljelser: i Balticum stängs kyrkor eller förstörs eller upplåts för andra ändamål, och reparationer förhindras, prästerna hindras på olika sätt i sin ämbetsutövning, de teologiska fakulteterna har stängts, kristna ungdomar har icke tillträde till högre utbildning o. s. v.

Tsarismen lyckades icke russificera de baltiska områdena. Skall det lyckas kommunisterna? Det beror på, hur länge det kommunistiska systemet kan bestå i Ryssland och hur starka de nationella rörelserna hos de icke ryska folken inom Sovjetunionen och hos

folken i satellitstaterna är. Många tecken tyder redan på, att ryssarnas makt över dessa folk håller på att starkt försvagas. Men om de baltiska folken skall kunna motstå russificeringssträvandena beror också på, hur kraftigt den fria världen uppträder gentemot ryssarna, om man inte som hittills bara hjälper dem med maskiner, industriprodukter, livsmedel o. a. utan att fordra motprestationer, och framför allt, om man gör klart för ryssarna, att ett grundvillkor för samexistens är, att ryssarna ger självbestämmanderätt åt förut fria folk, som de med våld och svek ockuperat. Ryssarna måste förstå, att om dessa folk ej ges frihet, kommer kapprustningen att bestå. Och med Västerens större resurser kan det icke råda någon tvekan om vem som i denna längst kan hålla ut.

Arkivarien Bukss har för sitt arbete samlat ett mycket stort material, ofta svårtillgängligt, och hans verk är i fråga om russificeringen av Balticum under tsarismen en första översikt och därmed ett verkligt pionjärarbete. Framställningen är alltigenom tillförlitlig. Det är ett arbete, som borde läsas överallt i den fria världen, ty det ger ett ovanligt klart begrepp om hur den ryska nationalismen fullföljts genom århundraden. Den är ju också nu det allvarligaste hotet mot den fria världen. Man väntar med största intresse på andra delen av verket.

SVENSKA HANDELSBANKEN

460 kontor över hela Sverige